

A R T Y K U Ł Y

Błażej Popławski

Polskie Towarzystwo Afrykanistyczne*

NACJONALIZM IWORYJSKI

■ Narody w świecie postkolonialnym

Malcolm Hailey (1872–1969), brytyjski lord, urzędnik kolonialny, autor licznych prac o narodzinach narodu indyjskiego, w opublikowanym w 1937 roku artykule stwierdzał, że niedostrzeganie przez Europejczyków narastania ideologii nacjonalistycznej w Afryce wkrótce srodze się na nich zemści. Pisał: „w przypadku wykształcenia się świadomości narodowej, powstanie nowy fenomen, ale i wytworzy się nowy problem” (Hailey 1937: 134). Stwierdzenia takie jak to świadczyły bardziej o lękach Starego Świata, niż o zrozumieniu złożonej problematyki i dynamicznego charakteru identyfikacji społecznej w Afryce. Sir Hailey nie próbował dokonywać naukowej analizy przyczyn procesów narodotwórczych w Afryce. Jego refleksja o nacjonalizmie jest esencjalistycznym spojrzeniem zafrapowanego urzędnika kolonialnego, „przeczuwającego”, że Czarny Ląd wkrótce przeistoczy się w laboratorium polityczne, w którym zniewolenie kolonialne zastępowane będzie przemocą nacjonalistyczną, a dyskurs imperialny – etniczną mową nienawiści.

W momencie, gdy lord Hailey pisał powyższe słowa, od konferencji berlińskiej i „rozbioru” Afryki między potęgi europejskie minęło pół wieku. Ich granice nie korespondowały ze strukturą etniczną. Kolejne traktaty pokojowe, kończące wojny światowe, nie wpłynęły znacznie na poprawę losu ludów kolonialnych. Zmieniały się jedynie instrumenty administracji i formy eksploatacji ekonomicznej Afrykanów. Dopiero po drugiej wojnie, a tak naprawdę w latach pięćdziesiątych dyskusja nad suwerennością ludów kolonialnych nabrała nowego charakteru. Mapa polityczna Afryki z końca lat sześćdziesiątych

* E-mail: blazej@afrykanista.pl.

zmieniła swoją barwę. Powstały nowe kraje – pozornie niepodległe, a w rzeczywistości pozostające w silnej zależności od byłych metropolii.

Proces samostanowienia państw Czarnego Łądu miał od początku charakter reglamentowany, podatny na szereg uwarunkowań natury wewnętrznej i geopolitycznej. Sam moment proklamacji niepodległości jest dość sztuczną cezurą dla badacza identyfikacji narodowościowej. Formowanie się tożsamości wspólnotowej to proces o wiele dłuższy, ściśle powiązany z transformacją struktur społeczno-gospodarczych. W tym artykule scharakteryzowano rozwój identyfikacji narodowej Iworyjczyków¹ – mieszkańców Wybrzeża Kości Słoniowej (WKS), byłej kolonii francuskiej, niepodległej od 1960 roku.

■ Narodziny ideologii nacjonalistycznej w Wybrzeżu Kości Słoniowej

Zręby identyfikacji narodowościowej wykształciły się w Wybrzeżu Kości Słoniowej jeszcze w okresie kolonialnym². Wiązać je należy z rozwojem ruchów religijnych oraz agrarystycznych – funkcjonujących bez wiedzy i często też wbrew władzom francuskim. Przykładem sekty religijnej działającej w czasach kolonialnych, której wpływ jest zauważalny do dzisiaj, jest harrizm – utworzony przez liberyjskiego kaznodzieję Williama Wadé Harrisa (ok. 1860–1929). Ten nawrócony na protestantyzm czarownik z plemienia Kru i hipnotyzer (Komorowski 1966: 25) propagował na wybrzeżu Zatoki Gwinejskiej indygenistyczną wersję chrześcijaństwa. Mieszkańcy regionu, uczęszczając na wiece religijne, brali udział w dyskusjach nad przyszłością kolonii. W trakcie tego typu egalitarnych spotkań rodziła się świadomość wspólnoty losów – nie tylko

¹ W artykule przyjęto używać określenia Iworyjczyk, Iworyjka (franc. *Ivoirien, Ivoirienne*) wobec mieszkańców czy obywateli Wybrzeża Kości Słoniowej. W pracach Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski przy Głównym Geodecie Kraju nie występują określenia konkurencyjne wobec „mieszkaniec czy obywatel Wybrzeża Kości Słoniowej” (*Nazwy państw świata, ich stoli i mieszkańców* 2004: 47–48). Zgodnie z regułami słowotwórczymi mieszkańca tego kraju należałoby tłumaczyć jako „Wybrzeżo-kościosłonianin” lub – zgodnie z transkrypcją fonetyczną – „Iwluarianin”, jednak te nazwy nie są używane. *Ivoirien* oddano jako „iworyjski”. *Ivoirité* – oznaczającą tożsamość społeczno-narodową mieszkańców – spolszczono jako „iworyjskość”.

² Początek zinstytucjonalizowanej kolonizacji francuskiej terenów dzisiejszego WKS przypada na XVII wiek. W 1844 roku admirał, gubernator Senegalu Louis Édouard Bouët-Willamez podpisał z władcami Akan porozumienie uznane za oficjalne objęcie protektoratem ludności Anji i Baoulé. Obszar ten stał się kolonią *de iure* w 1893 roku. Wielka Brytania uznała nabytki terytorialne Francji w tym regionie dopiero w 1889 roku.

religijnych. Tworzyły się też resentymenty i uprzedzenia, powstawał religijno-natywistyczny podział na „swoich” i „obcych” (McGovern 2011: 92–93).

Z kolei organizacje agrarystyczne, w porównaniu do stowarzyszeń religijnych, miały początkowo charakter bardziej elitarystyczny – zrzeszały liderów wspólnot wioskowych, lokalnych przywódców pochodzących z większych grup etnicznych³. Czynnikiem jednoczącym ich wysiłki był opór wobec opresywnej polityki Francuzów, nakładających coraz większe obciążenia na kolonie. Jak pisał Craig Calhoun (2007: 162): „Kolonializm przyczynił się do rozwoju nacjonalizmu nawet starając się stawiać mu opór. W większości miejsc obecność i władza kolonialnego reżimu stymulowała afirmację lub rozwój tożsamości narodowej jako przeciwwagi i podstawy oporu. W wielu przypadkach kolonialna ideologia stymulowała nacjonalizm, głosząc, że wśród ludów brakuje jedności (...) i zdolności do samoorganizacji”.

W WKS to rynek wytwórców surowców plantacyjnych stał się modelowym miejscem stwarzającym możliwości samoorganizacji polityki narodowościowej i kolebką iworyjskiej sfery publicznej. Hasła sprzeciwu wobec zasad „pracy przymusowej”⁴ na plantacjach kakao⁵ jednoczyły drobnych rolników, a ruch zyskiwał charakter coraz bardziej inkluzywny. Rozwijała się jednocześnie świadomość potencjału gospodarczego regionu – przeświadczenie, że eksport kakao i kawy może być rozwijany bez kontroli europejskiej. Produkty plantacyjne – obce Afryce i przywiezione przez Europejczyków z Ameryki

³ Współcześnie populacja WKS liczy 22–23 mln ludzi. Składa się na nią ponad 60 grup etnicznych, z których największe to: Akan (ok. 40% ludności kraju zamieszkałe na południu i w pasie centralnym; spośród nich Baoulé stanowią ok. 25% ludności całego kraju); ludy woltyjskie Gur (ok. 20% populacji WKS zamieszkałe na południu; największe zespoły tworzą Senufowie, Bobo i Lobi); Kru (ok. 10% ludności kraju; głównie przedstawiciele grupy etnicznej Bété) oraz Mande (ok. 20%; na północy kraju największe grupy tworzą Bambara, Dioula). Największe skupiska nie-Afrykanów tworzą Libańczycy (100–130 tys.) i Francuzi (20 tys.). Sytuację Libańczyków porównać można do statusu Hindusów w Afryce Wschodniej bądź Ormian w południowo-wschodniej części Europy na początku XX wieku – stanowią oni niezwykle ważne ogniwo w handlu regionalnym, nie angażując się przy tym w świat polityki (Popławski 2013a: 21–29).

⁴ *Travail forcé* została narzucona mieszkańcom kolonii francuskich na podstawie wprowadzonego w 1881 roku Kodeksu tubylczego (fr. *Code de l'indigénat*). *De facto* stanowiła ona zamiennik zakazanej już wówczas pracy niewolniczej.

⁵ WKS jest głównym eksporterem kakao na świecie. Z kraju tego pochodzi blisko 1/3 światowych zbiorów ziarna kakaowca. To główny towar eksportowy WKS – inne, mniej istotne dla lokalnej ekonomiki, to kawa i kauczuk. Szerzej o roli WKS w gospodarce kakaowej zob. Popławski (2013b: 305–326).

Południowej – urastały do miana „hieroglifów społecznych”, dóbr narodu (jeszcze bez państwa) (Chauveau, Colin 2010).

Katalizatorem zmiany identyfikacji narodowej w koloniach francuskich stały się dwie wojny światowe. Z frontów w Europie i Azji wracali nad Zatokę Gwinejską żołnierze, którzy – uczestnicząc w konflikcie globalnym – zrozumieli potencjał tkwiący we wspólnocie narodowej oraz dostrzegli, że ład kolonialny jest konstruktem chwiejnym. Ich opinie trafiały na podatny grunt. Rozprzestrzenianiu się haseł nacjonalistycznych sprzyjała postawa części *évolués*. Mianem tym określa się grupę społeczną Afrykanów wykształconych na uniwersytetach francuskich, która – wracając do ojczyzny – stawała się nośnikiem nowych idei (Genova 2004). W tym wymiarze nacjonalizmy europejskie stawały się punktem odniesienia dla kształtowania idei narodowych na Czarnym Lądzie.

Aktywizacji ruchów narodowych we Francuskiej Afryce Zachodniej⁶ sprzyjała regionalizacja władzy kolonialnej. Stopniowe odchodzenie od wizji imperium kolonialnego i równoczesne zwiększenie znaczenia lokalnych struktur pogłębiło świadomość autonomiczności na terenach dzisiejszego WKS. Równoległe kształtowały się coraz wyraźniejsze orientacje ideologiczne Iworyjczyków. Powstawały pierwsze partie polityczne i związki zawodowe, wyłaniali się liderzy odwołujący się do haseł nacjonalizmu. W 1944 roku utworzono Afrykański Związek Rolniczy (Syndicat Agricole Africain) – organizację broniącą praw plantatorów, postulującą emancypację gospodarczą kolonii i, co należy podkreślić, jawnie artykułującą swoje żądania przed władzami kolonialnymi. W dyskursie działaczy związkowych hasła ekonomiczne przeplatały się z politycznymi, postulaty suwerenności gospodarczej wiązano z niezależnością od kolonii. Spiwem dla ruchu była ideologia narodowa, silnie oparta na wspólnocie losów i prawie własności ziemi. Dyskurs ten zawierał zarówno komponenty tradycjonalistyczne (znaczenie ziemi i relacji rodzinnych, wartości komunitariańskich charakterystycznych dla kultur Czarnej Afryki), jak i nowoczesne (emancypacja polityczna, demokratyzacja władzy, apele o modernizację rolnictwa). Wzrost identyfikacji społecznej plantatorów stał się kluczowym elementem iworyjskiej idei protonarodowej.

⁶ Francuska Afryka Zachodnia (Afrique-Occidentale Française) stanowiła federację zrzeszającą osiem kolonii, ze stolicą w Dakarze. Powołano ją do życia w 1904 roku.

■ Ojciec narodu

Twórcą państwowości iworyjskiej, a także idei narodu iworyjskiego, był Félix Houphouët-Boigny⁷ (1905–1993). Jego autorytet społeczny opierał się na łączeniu tradycji (był wodzem tradycyjnym z okolic dzisiejszej stolicy – Jamusukro, następcą królowej Kuassi N’Go, jednym z najpotężniejszych plantatorów iworyjskich) z nowoczesnością (zdobył elitarnie wykształcenie w senegalskiej *École de formation d’instituteurs* William Ponty⁸, był lekarzem oraz urzędnikiem państwowym – *chef de canton* regionu Akouè, parlamentarzystą we francuskim Zgromadzeniu Narodowym, kilkakrotnym ministrem, liderem ruchów związkowych w WKS). Te dwa komponenty – jeden sięgający w daleką (bardziej afrykańską), a drugi w bliższą (bardziej europejską) przeszłość – stały się podstawą budowania wizji narodu iworyjskiego.

Houphouët-Boigny w 1946 roku stanął na czele nowo utworzonej Partii Demokratycznej Wybrzeża Kości Słoniowej (Parti Démocratique de Côte d’Ivoire; PDCI), stanowiącej gałąź Afrykańskiego Ruchu Demokratycznego (Rassemblement Démocratique Africain; RDA) (Amondji 1986). Ugrupowanie to do dziś dominuje na iworyjskiej scenie politycznej. Immanuel Wallerstein, pisząc o formowaniu się ideologii politycznej PDCI, nazywał proces ten propagowaniem idei nacjonalistycznej – wizji narodu młodego, szukającego tożsamości i odnajdującego ją dzięki osobie charyzmatycznego przywódcy. Pisał: „Iworyjczycy w okresie od drugiej wojny światowej do rozpadu systemu kolonialnego mawiali: «Jeżeli jestem zawsze z RDA, to z powodu Houphouëta-Boigny»” (Wallerstein 1964: 160).

W ideologii państwo- i narodowotwórczej Houphouëta-Boigny dostrzec można wyraźne inspiracje francuską wersją „kultu jednostki” – gaullizmem.

⁷ Polityk urodził się jako Dia Houphouët. Dia w języku baule oznaczało proroka. Imię Félix – „szczęśliwy” – przyjął podczas chrztu w okresie nauki w liceum. Boigny to przydomek dodany do nazwiska w okresie intensyfikacji działalności politycznej. Buani w języku baule oznacza przewodnika stada.

⁸ Seminarium nauczycielskie, początkowo działające jako szkoła dla synów notabli i tłumaczy, z czasem otwierające kolejne, nie tylko pedagogiczne katedry. Instytucja ta stanowiła jeden z filarów nowoczesnego systemu edukacyjnego we Francuskiej Afryce Zachodniej. Jak pisał antropolog Ryszard Vorbrich (2012: 227): „W szkołach typu zachodniego, zwłaszcza francuskich, młodzi Afrykanie poddawani byli swoistej pedagogice wstydu i potrzebie jej przeobrażenia na wzór podsuwany przez kolonizatorów. Tak wychowani młodzi Afrykanie łatwiej mogli stać przedmiotem manipulacji. Z jednej strony jako wzór do naśladowania wskazywano im cywilizację i historię francuską (...), z drugiej zaś deprecjonowano kulturę rodzimą”.

Biografowie polityka (w realiach iworyjskich to najczęściej hagiografowie, zob. Siriex 1975, 1986) podkreślają szacunek, jakim darzył on Charles'a de Gaulle'a (1890–1970). Uznaje się go także za twórcę terminu *Françafrique* – postkolonialnego uzależnienia byłych kolonii od metropolii⁹. Wybrzeże Kości Słoniowej w okresie rządów Houphouëta-Boigny zaliczane było, obok Senegalu, Togo i Gabonu, do afrykańskiego „przedmurza” Francji – obszaru uprzywilejowanego w geopolityce byłego kolonizatora.

Z pewnością w wyborach politycznych Houphouëta-Boigny (zacieśnienie relacji z Francją, antykomunizm, sceptycyzm wobec idei integracjonizmu) nietrudno dostrzec zjawisko charakterystyczne dla wielu afrykańskich mężów stanu, które nazwać można „mimikrą postkolonialną”. Iworyjski polityk przejął sposób sprawowania władzy od kolonizatorów, próbował odtworzyć wizję państwa i narodu, a nawet i *civilisation française*. Konstytucja WKS wzorowana była na Konstytucji V Republiki Francuskiej z 1958 roku – w dokumencie tym przeczytać można między innymi: „Republika Wybrzeża Kości Słoniowej jest jedna i niepodzielna, laicka, demokratyczna i społeczna. Jej zasadą są rządy narodu sprawowane przez naród dla narodu. (...) Republika zapewnia wszystkim równość wobec prawa niezależnie od pochodzenia, rasy, płci lub religii. Szanuje ona wszelkie wierzenia. Wszelka propaganda partykularystyczna o charakterze rasowym lub etnicznym, wszelkie przejawy dyskryminacji rasowej są karane przez prawo” (*Konstytucje państw afrykańskich* 1965: 265). Z kolei flaga WKS przywołać może na myśl – nieco wypłowiałą – wersję flagi francuskiej. Składa się z pasa pomarańczowego (symbol sawanny i ludów północy), białego (symbol zgody i czystości) oraz zielonego (symbol żyznych pól i lasów na południu kraju). Przypomina *Tricolore*, aczkolwiek dyskretnie akcentuje wartości rdzennie afrykańskie oraz pluralizm w społeczeństwie postkolonialnym. Jak pisał Michael Billig (2008: 165), „banalne symbole «naszej» specyfiki są również banalnymi symbolami «naszej» uniwersalności”.

Politolodzy, analizując ideologię Houphouëta-Boigny, często posługują się określeniem „houphouetyzm”. Według Bara Ndiaye (2011: 172), houphouetyzm to „spuścizna polityczna, styl politycznego rządzenia, a co najważniejsze teoria polityczna (...). Można zdefiniować to zjawisko jako zbiór zasad oraz praktyk funkcjonujący jako system odniesienia w kulturze politycznej,

⁹ Pojęcia *Françafrique* jako pierwszy użył Houphouët-Boigny. Głównym architektem geopolitycznej konstrukcji „Mafiafrique” – jak często nazywano strategię Francji wobec Afryki – był jednak Jacques Foccart (1913–1997), polityk, dyplomata, wieloletni sekretarz generalny ds. afrykańskich w kancelarii prezydenta Francji, nazywany „Panem Afryką” (*Monsieur Afrique*) (Keese 2008).

uznany społecznie, ale nie konceptualizowany i różnie oceniany”. Houphouëtizm jest trudny do jednoznacznej klasyfikacji w oparciu o europejskie etykiety ideologiczne. Niewątpliwie w modelu tym centralne miejsce zajmował naród iworyjski, choć Houphouët-Boigny wolał unikać tego określenia. Houphouëtizm – jako ideologia państwowa – opierał się na dwóch fundamentach: gaullizmie i filozofii grupy etnicznej Akan. Dokonywanie porównań między nimi może wydawać się karkołomne, warto jednak dostrzec elementy wspólne dla modelu prezydentury francuskiej i wodzostwa ludów z Afryki Zachodniej. W obu systemach wspólnotą narodową powinien kierować charyzmatyczny lider. Gaullizm – czerpiąc z tradycji bonapartystowskiej – kreował autorytet władzy w oparciu o legitymizację ludową, odwołanie się do stylu uprawiania polityki „ponad podziałami” oraz wiary w projekt modernizacji struktur państwa. Z kolei źródłem legitymizacji władcy Akan – *a priori* – nie był konsensus społeczny, lecz założenie o nieomyślności przywódcy, który posiada uprawnienia do kierowania innymi grupami etnicznymi (Toungara 1990). Mit ten, jak pisze Ndiaye (2009: 127), stanowił także „element pseudonaukowego dziedzictwa kolonialnego, hierarchizującego rasy na podstawie istnienia państwa, rozwoju piśmiennictwa oraz literatury”.

Houphouët-Boigny był sceptyczny wobec idei integracji panaafrykańskiej. W jego polityce można dostrzec stosunkowo wąski horyzont percepcji polityki, zbliżony do etnocentrycznej wizji władzy arystokracji Baoulé (podgrupy Akan, z której wywodził się sam prezydent). Naród iworyjski, zgodnie z filozofią polityczną houphouëtizmu, był zatem „narodem wybranym” Baoulé, których mesjanistycznie predestynowano do sprawowania władzy nad całym społeczeństwem. Taki model nacjonalizmu bliski jest koncepcjom Ernesta Gellnera. Według niego, jednostki polityczne powinny się pokrywać z jednostkami narodowościowymi. Państwo narodowe – starsze od samego narodu, połączone z narodową kulturą i będące dobrem chronionym – jest naturalną jednostką polityczną, która wykształca się w trakcie modernizacji systemów polityczno-gospodarczych (Gellner 1991: 9, 14). Model narodu iworyjskiego z czasów Houphouëta-Boigny cechował się jednak pozorną, deklarowaną inkluzywnością. W rzeczywistości wszelkie korzyści ze wzrostu gospodarczego trafiały do wąskiej klienteli etnicznej prezydenta (Chappell 1989). Inne plemiona, zwłaszcza Bété i Dioula, podlegały wieloaspektowej marginalizacji, a opozycję odcinano od sceny politycznej¹⁰. Formowanie elit

¹⁰ Już na samym początku prezydentury Houphouët-Boigny szybko usunął głównych oponentów politycznych, zmuszając do opuszczenia kraju wicepremiera Jeana-Baptiste’a Mockeya – oskarżył go o *complot du chat noir* (dosłownie: konspirację czarnego kota), czyli stosowanie praktyk czarnej magii w polityce (Diarra 1997).

politycznych objęło także elity wojskowe. Obawiając się zamachu, Houphouët-Boigny zdecydował się też na ograniczenie potencjału armii iworyjskiej, powierzając kwestie obronności kontyngentom francuskim, które stacjonowały w WKS.

Jak pisał Anthony D. Smith (2009: 103), „państwa stały się produktem nie jakiegoś dążenia do jedności kulturowej, ale potrzeby zabezpieczenia bogactwa i przywilejów małej klasy rządzącej, żyjącej ze specjalistycznych usług podporządkowanych warstw społecznych”. Ideał homogeniczności traktowany był w WKS synonimicznie wobec asymilacji społeczeństwa z elitą rządzącą (wywodzącą się w większości z ludów Akan). Główną płaszczyzną do eliminacji napięć etnicznych Houphouët-Boigny uczynił partię. Trafnie proces między ewolucją rządów w stronę autorytaryzmu a nacjonalizacją dyskursu politycznego w Afryce scharakteryzował antropolog Ryszard Vorbrich (2012: 281): „Elity afrykańskie budujące państwo, zaklinające jedność (...), a jej największego wroga upatrujące w plemienu (synonimie zacofania i tendencji odśrodkowych), sięgnęły po płytko sformułowaną koncepcję systemu jednopartyjnego, w którym supremacja jedynej partii miała być zarazem instytucjonalnym gwarantem integralności nowej wspólnoty – narodowej. Afrykańskie ideologie narodowe budowane były od początku w opozycji do koncepcji wielopartyjnych oraz ideologii panetnicznych”.

WKS stało się zatem państwem monopartyjnym, quasi-dyktaturą, o której stabilności na kilka dekad zadecydowała pomyślna koniunktura w handlu „czarnym złotem” – kakao. Budowanie potęgi wokół eksportu surowców nieprzetworzonych wiązało się ze stymulowaniem migracji do WKS taniej siły roboczej z krajów ościennych. W efekcie odsetek migrantów z Mali i Burkina Faso w społeczeństwie iworyjskim rósł z roku na rok. Od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku *allogènes* (obcy) stanowią blisko jedną czwartą populacji całego kraju.

Proces kształtowania się nowoczesnego państwa przebiegał jednocześnie z kształtowaniem się identyfikacji narodowej Iworyjczyków. Rozwój biurokracji na szczeblu centralnym i w interiorze, procesy terytorializacji i standaryzacji, wprowadzenie dowodów osobistych czy prawa jazdy, dostępność map i nauczanie geografii afrykańskiej w szkołach, usprawnienia komunikacji, rozwój – jak pisał Benedict Anderson (1997) – dyskursywnego piśmiennictwa, obowiązek szkolny oraz zwiększenie oferty uniwersyteckiej, spisy ludności, powołanie do życia instytucji statystycznych, prowadzenie nowoczesnej polityki ludnościowej – wszystkie te zjawiska były obce tradycyjnym kulturom Afryki. Ich implementacja, która odbywała się za namową polityków i naukowców, wprowadzała sztuczne, rzekomo obiektywne kryterium podziału

na swoich i obcych, lepszych i gorszych. Obiektywizacja i biurokratyzacja identyfikacji narodowej wymuszała na obywatelach WKS – zwłaszcza mieszkańcach metropolii i regionów o największej mobilności – dokonanie wyboru tożsamości. Narodowość iworyjska stała się w okresie I Republiki elementem szerszego procesu wyobrażenia świata jako mapy gospodarczej – plantacji kakaowca zarządzanych przez ludy Akan i kontrolowanych przez elitę PDCI (Dozon 2009).

■ Dobro narodowe

Według Benedicta Andersona (1997: 51), „«ostatnia fala» nacjonalizmów, głównie w krajach kolonialnych Afryki (...), była w swej istocie reakcją na rodzaj globalnego imperializmu, jaki wykształcił się dzięki osiągnięciom kapitalistycznego przemysłu”. Warto pokrótce przybliżyć ewolucję postkolonialnego modelu plantacyjnego, którego głównym architektem był Houphouët-Boigny, a który to zdecydował o „cudzie gospodarczym” WKS. W istocie, rozwiązania ekonomiczne przyjęte przez Houphouët-Boigny wyznaczyły ramy do formowania się narodu iworyjskiego. System ten opierał się na założeniu o wewnętrznej kolonizacji WKS: zmianie stosunków władzy i podległości bez przesunięcia granic państwa, ale z poszanowaniem mistycznego przywiązania i szacunku wobec ziemi przodków.

Na czym owa wewnętrzna kolonizacja polegała? Na jednoczesnym stymulowaniu migracji z biedniejszych państw ościennych, zatrudnianiu migrantów do pracy fizycznej na plantacjach oraz blokowaniu kanałów awansu społecznego. Migranci z krajów ościennych mieli zastąpić na plantacjach rodowitych Iworyjczyków – „weszli we wzajemne horyzontalne stosunki rywalizacji i zostali objęci hierarchią zawodową o ważnym wymiarze etnicznym” (Eriksen 2013: 124). Z kolei Baoulé mieli się wcielić w rolę, którą wcześniej pełnili Francuzi – nadzorców i głównych beneficjentów gospodarki kakaowej. Grupy etniczne „pojawiły się na nowo jako grupy interesu, zorganizowane na podstawie tożsamości etnicznej, języka, pokrewieństwa, ziemi przodków i mitów założycielskich” (Eriksen 2013: 125).

Houphouët-Boigny odtworzył do pewnego stopnia model polityki migracyjnej charakterystyczny dla Francji doby merkantylnizmu. W ustroju absolutystycznym migrantów traktowano bowiem jako element wzbogacający gospodarkę. Starano się jednak ściągać tylko tych migrantów, którzy byli potrzebni. Asymilacja kulturowa odgrywa rolę drugorzędną. Priorytetem zdawał się być szeroko rozumiany postęp społeczeństwa – *de facto* ograniczony do wzrostu gospodarczego (Moffat 1928). WKS, zarządzane przez Houphouët-Boigny,

rozwijało się przez pierwsze dwie dekady od uzyskania niepodległości w tempie „azjatyckich tygrysów”.

Intensyfikacja systemu upraw plantacyjnych sprzyjała wyodrębnianiu się zamożnej elity, ściśle powiązanej z aparatem władzy. Splot interesów gospodarczych z racją stanu wzmacniał tożsamość społeczno-narodową elit. Z kolei polaryzacja ekonomiczna wpływała na narastanie konfliktów społecznych, których osią była plemienność. Druga z płaszczyzn analizowanego procesu wiązała się z subiektywnym postrzeganiem cudu gospodarczego – mitu *prosperity*, złotego wieku, spełnienia marzeń o awansie ekonomicznym (Hecht 1983: 25–30).

Te dwa aspekty rozwoju gospodarczego – obiektywny i subiektywny – znalazły swoje odzwierciedlenie w podwójnym procesie narodotwórczym. Jeden zachodził w obrębie narodu tytularnego (beneficjenci rozwoju gospodarczego), drugi – w akcie wyodrębniania się mniejszości (pracownicy plantacyjni, migranci z krajów ościennych). W trakcie tworzenia narodu iworyjskiego dominowała perspektywa centrum, a nie peryferii. Podział ten wiązał się zarówno ze strukturą etniczną, jak i dostępem do upraw kakaowca, tudzież portów. Peryferyjność oznaczała zatem zarówno położenie geograficzne, jak i miejsce w etnicznym rozwarstwieniu. W efekcie w WKS nie wytworzył się jeden naród, lecz rozwijano równolegle kilka koncepcji identyfikacji wspólnotowej.

Strategia umacniania gospodarki narodowej okazała się jednak mrzonką pozbawioną wsparcia instytucjonalnego. WKS, jak wiele krajów Afryki, stało się ofiarą klątwy surowcowej (*resource curse*)¹¹. Houphouët-Boigny zbagatelizował kwestię formalizacji systemu dystrybucji ziemi. Z jednej strony, nie sprzeciwiał się postępującej indywidualizacji własności ziemi oraz zachęcaniu migrantów do osiedlania się na niezagospodarowanych wcześniej gruntach. Z drugiej jednak, półotwarcie wspierał „baronów kakao” – partyjnych oligarchów, dążących do stworzenia latyfundiów na skutek przejmowania mniejszych plantacji. Regulacje związane z własnością ziemi w WKS z roku na rok traciły na przejrzystości, coraz częściej dochodziło do aktów samowolnego zawłaszczania terenów pod uprawę kakaowca. A – jak pisał Michael Billig

¹¹ Klątwa surowcowa stanowi jedno z tłumaczeń dezintegracji struktur państwowych w Afryce. Związana jest z korelacją między występowaniem na terytorium danego kraju kopalini i nikłej dywersyfikacji wymiany gospodarczej a jego stabilnością polityczną, poziomem rozwoju oraz występowaniem konfliktów. Uzależnienie państwa od renty surowcowej prowadzi do braku zmian na szczytach władzy, wzrostu nierówności społecznych, godzi w samą istotę obywatelstwa oraz przyczynia się do narastania konfliktów etnicznych (Czernichowski, Kopiński, Polus 2012).

(2008: 58) – „system państwa narodowego nie znosi terytorialnej próżni; każda przestrzeń musi być ogrodzona oficjalnymi granicami”.

Polityka Houphouëta-Boigny w krótkiej perspektywie przyspieszała tempo rozwoju ekonomicznego, natomiast w dłuższej – przyczyniła się do narastania napięć społeczno-narodowych, polityzacji i etniczacji sporu o ziemię (Banégas 2006). Załamanie się światowych cen kakao i kawy w 1978 roku zmusiło prezydenta do liberalizacji polityki, z czasem zdecydował się on na wprowadzenie modelu wielopartyjnego. Opozycja nadal jednak była marginalizowana politycznie. W 1993 roku, po śmierci Houphouëta-Boigny, zakończyła się pewna era w dziejach WKS. Czy „ojciec państwa” zdołał zbudować naród? Wydarzenia kolejnych dwóch dekad, walka o władzę, przewroty, zamachy stanu, dwie wojny domowe wyraźnie wskazują, że pozornie inkluzywna ideologia houphouetyzmu doprowadziła do zastępowania podziałów rasowych dystynkcjami etniczno-ekonomicznymi.

■ Walka o władzę

Po śmierci Houphouëta-Boigny władzę w kraju, zgodnie z przepisami Konstytucji, objął przewodniczący Zgromadzenia Narodowego, Henri Konan Bédié (ur. 1934). Polityk ten, nazywany Małym Baobabem (*petit baobab*), w odróżnieniu od swojego poprzednika – Największego Baobaba (*le plus grand baobab*) – nie posiadał charyzmy. Nie potrafił podtrzymać mitu jedności narodowej. Swoją pozycję próbował budować przy poparciu ludów Akan, dzięki którym wygrał wybory prezydenckie w 1995 roku (Baulin 2000).

Wkrótce pojawiły się pierwsze pęknięcia na iworyjskiej scenie politycznej. W okresie braku stabilizacji, przemian, narastania rywalizacji o władzę i zasoby dały o sobie znać podziały etniczne. Grupa zwolenników byłego premiera, Alassane’a Ouattary (ur. 1942), założyła własną partię – Zgromadzenie Republikanów (*Rassemblement des Républicaines*; RDR). Bazę polityczną dla RDR stanowili głównie mieszkańcy ubogiej północy, zwłaszcza przedstawiciele ludów Mande i Dioula, z których wywodził się Ouattara. Ich celem stała się realizacja postulatów tzw. Karty Północy (*Charte du Nord*) – upodmiotowienie polityczne i gospodarcze grup etnicznych dotychczas marginalizowanych (Chauveau, Bobo 2003: 25–27). Thomas Eriksen społeczność takie nazywa „mniejszościami postniewolniczymi”, dodając: „Ich polityka tożsamościowa opiera się na wspólnej historii przymusowego wykorzenienia i niedoli” (Eriksen 2013: 35). Aktywizacja dyskursu nacjonalistycznego w programach RDR stanowi też potwierdzenie tez Michaela Hechtera (2000) o znaczeniu separatystycznych reakcji na nierówny rozwój gospodarczy ze strony osób,

które trafiły na peryferia systemu i w różnym stopniu integrowały się z systemem kapitalistycznym, oraz mechanizmów formowania się tzw. zastępczego nacjonalizmu, o którym pisał Anthony D. Smith. Według niego, „zastępczy nacjonalizm” pomagał migrantom zrekompensować ich własną transformację oraz konsekwencje utraty części dziedzictwa i instytucji. Cechował się on podwójną orientacją – na polityczną przyszłość i kulturową przeszłość (Smith 2009: 222–223).

Scena polityczna WKS w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia przeistaczała się w laboratorium, w którym eksperymentowano z ideologiami i utopijnymi programami. Na przeciwległym wobec RDR biegunie sytuowali się zwolennicy Laurenta Gbagbo (ur. 1945), zrzeszeni we Frontie Ludowym Wybrzeża Kości Słoniowej (Front Populaire Ivoirien; FPI). W postulatach RDR dostrzegali oni nie tyle hasła federalizacji państwa, zwiększania autonomii, co groźbę separatyzmu i etnicznego podziału kraju (Ellenbogen 2002). FPI zrzeszało przedstawicieli różnych grup etnicznych, przy czym główną rolę odgrywali Bété. FPI uzyskało także poparcie części środowisk studenckich, zrzeszonych w organizacji FESCI¹².

Rozpoczęła się walka elit o rząd dusz i głosy wyborców. Liderzy ugrupowań opozycyjnych, pozbawieni dostępu do kanałów komunikacji zdominowanych przez PDCI, krytykowali zmiany w prawie wprowadzone przez prezydenta. Obarczano go – skądinąd niesłusznie, albowiem decyzję tę podjęli Francuzi¹³ – winą za dewaluację franka CFA. Mimo aktywizacji politycznej dostrzegalnej w całym społeczeństwie, partie opozycyjne poniosły klęskę w wyborach parlamentarnych w 1995 roku. Kampanii wyborczej oraz ogłoszeniu wyników towarzyszyły zamieszki. Za kryzys w państwie obwiniano „obcych” z północy – *Burkinabé*. Stygmatyzacja mniejszości narodowych

¹² Podobieństwo między akronimem FESCI (Fédération Estudiantine et Scolaire de Côte d'Ivoire) a słowem *fascisme* (faszyzm) zostało szybko dostrzeżone przez zwolenników RDR (McGovern 2011: 115).

¹³ WKS nie posiada własnej waluty. Funkcję tę pełni frank CFA (franc de la Coopération Financière en Afrique) – jednostka monetarna dzielona na 100 centymów, emitowana przez Bank Centralny Państw Afryki Zachodniej (Banque Centrale des États de l'Afrique de l'Ouest). Członkami tego banku są, obok WKS, Benin, Burkina Faso, Gwinea Bissau, Mali, Niger, Senegal oraz Togo. Dewaluacja franka CFA, dokonana w 1994 roku, miała wspomóc afrykański eksport. Decyzja ta zachwiała jednak systemami ekonomicznymi dawnej Francuskiej Afryki Zachodniej. Warto umieścić ją w szerszym kontekście tzw. przejścia balladurowskiego (od nazwiska ówczesnego premiera Édouarda Balladura), co oznaczało rezygnację Francji z prowadzenia agresywnej polityki ekonomicznej i początek podporządkowania się nowym, anglo-amerykańskim podmiotom gospodarczym ery globalizacji – Międzynarodowemu Funduszowi Walutowemu i Bankowi Światowemu (Martin 1995).

i etnicznych sprzyjała radykalizacji dyskursu nacjonalistycznego. Prezydent Bédié próbował wprowadzić wojsko na ulice miast, na co nie zgodził się głównodowodzący generał Robert Gueï (1941–2002), przedstawiciel grupy etnicznej Dan; został on zresztą wkrótce po tym pozbawiony stanowiska w wojsku. Prezydent doprowadził do nowelizacji Konstytucji i zwiększenia swoich prerogatyw. Jednocześnie zaostrzono ustawy antyimigranckie oraz zmieniono ustawę o obywatelstwie oraz o własności ziemi (Bah 2010).

Bédié próbował skanalizować negatywne emocje i rozgoryczenie społeczne. W swych wystąpieniach coraz wyraźniej odwoływał się do ideologii nacjonalistycznej, mającej legitymizować jego zagrożony status (Dembélé 2002: 123). Potwierdza to tezy Calhouna, że im słabsza okazuje się władza centralna, tym bardziej zdecydowanie opowiada się za polityką nacjonalizacji i stygmatyzuje mniejszości etniczne. Na skutek tych procesów nacjonalizm stał się zarazem rodzajem dyskursu (współtworzył świadomość kulturową), przedsięwzięciem (wokół niego kształtował się ruch społeczny i program państwowy) i rodzajem wartościowania (etycznym imperatywem do transformacji państwa postkolonialnego) (Calhoun 2007: 15).

Konceptualizacja pojęcia iworyjskości została dokonana przez prezydencki *think-tank* – Uniwersytecki Ośrodek na rzecz Upowszechniania Myśli Prezydenta Henri Konana Bédié (Cellule Universitaire de Réflexion et de Diffusion des Idées du Président Henri Konan Bédié; CURDIPHE), skupiający wykładowców z Uniwersytetu w Cocody. Ich artykuły ukazywały się w periodyku „Racines. Revue culturelle africaine” (Korzenie. Przegląd kultur afrykańskich). Trudno jest dokonać jednoznacznej syntezy przesłania ideowego CURDIPHE. Proprezydencki *think-tank* dokonywał retrospektywnej rekonstrukcji i modernizacji houghouetyzmu – co Eric Hobsbawm (2010) określił mianem „wynajdywania tradycji” – czyli reinterpretacji mitów Akan oraz wywyższenia prepolitycznej i protopaństwowej spuścizny założycielskiej tej grupy ludów z okresu przedkolonialnego. Starano się na nowo zaprojektować *mythomoteur* – konstytuujący mit polityki plemiennej, nadający sens doświadczeniom wspólnoty i definiujący jej istotę (Smith 2009: 34). Jak pisał Anthony D. Smith (2009: 204), „etniczna koncepcja narodu jako misjonarskiego natywizmu, wiara w zbawienne właściwości i niepowtarzalne życie wewnętrzne narodu etnicznego (...) stawały się narzędziem historycyzmu, kiedy tylko zaczęli go rozwijać intelektualiści. (...) Centra etnicznej pamięci i doświadczenia przesunęły się ze świątyni na uniwersytety, oddane z rąk duchowieństwa w ręce społeczności uczonych”.

Nawet system religijny Baoulé starano się wywodzić od wierzeń starożytnych Egipcjan. Przedstawiciele CURDIPHE gloryfikowali „duszę”

narodu iworyjskiego, przestrzegali przed obcymi, naruszającymi mir państwowy (Cutolo 2010). W poglądach na kwestie gospodarcze znaleźć można z kolei zarówno hasła keynesizmu, jak i liberalizacji handlu. Dyskurs ten – pozornie oparty na egalitaryzmie i solidaryzmie społecznym – utrzymywał nierówności ekonomiczne wśród mieszkańców WKS. Strach przed obcymi świadczył także o wzroście konkurencyjności w obrębie gospodarki iworyjskiej, odzwierciedlał obawy plantatorów przed utratą monopolu na handel „czarnym złotem”, lęk przed inwazją Mossich z północy (Boone 1995).

Idea narodu iworyjskiego traktowana była jako wartość sama w sobie, a nie jako oferta dla obywateli. Ideologiczne nawyki zostały nazwane i dzięki temu zauważone. Rozprzestrzeniły się w zdroworozsądkowym myśleniu, stały się – jak pisał Billig (2008: 32) – banalne. Nacjonalizm iworyjski zyskał znamiona ideologicznej świadomości i formy życia społecznego, w której wymyślony naród jawił się jako byt naturalny, jako element moralnego ładu, a także jako wzorzec dominacji konstytuujący wspólnotę państwową.

Nacjonalizm – z racji uprzedzeń etniczno-ekonomicznych – stawał się ideologią coraz bardziej agresywną, wykluczającą ze wspólnoty politycznej „obywateli drugiej kategorii” (Akindès 2004: 6). Do grupy tej zaliczano przede wszystkim migrantów przybywających do pracy na plantacjach kakaowca – przybyszów z Burkina Faso, Mali i Nigru. Grupy te, funkcjonujące w zawieszeniu między światami narodowymi, postrzegano jako anomalię i niebezpieczeństwo. Zwiększenie ich populacji w okresie I Republiki było niezbędne do przyspieszenia wzrostu gospodarczego kraju. W okresie kryzysu politycznego łatwo było ich uczynić „kozłem ofiarnym”, obwinić za wzrost przestępczości, mordy rytualne czy zdradę stanu (Marshall-Fratani 2006). A wyboru owego „kozła” łatwiej dokonać w sytuacji, gdy kryzys polityczny zbiegł się z gospodarczym. W WKS na przełomie wieków spadła opłacalność upraw plantacyjnych, rosła konkurencja ze strony innych państw z Afryki Zachodniej oraz Azji Południowo-Wschodniej. Mieszkańcy iworyjskiego interioru zarabiali coraz mniej na eksporcie „czarnego złota”, malały także dochody pośredników. Coraz częściej pojawiały się spory o własność ziemi – przez dekady dzierżawione migrantom z północy (Babo 2013). Procesy te trafnie podsumował Ndiaye (2009: 121): „Stąd wziął się nacjonalistyczny dyskurs o *ivoirité* i rozparcelowaniu kraju – każdemu się zdawało, że ktoś inny wzbogaca się jego kosztem, mieszkańcy miast wystąpili przeciw chłopom, cudzoziemcy przeciw tubylcom, młodsi przeciw starym”.

Początkowo konflikty te ograniczały się do sporów lokalnych. Owszem, w dyskursie publicznym pojawiały się postulaty eliminacji „obcych”, lecz miały one charakter propagandy etnობójczej, a nie ludობójczej. Etnობójstwo

(*ethnocide*), nazywane także ludobójstwem kulturowym (*cultural genocide*), to według Lecha Nijakowskiego (2013: 321) „niszczenie dziedzictwa grupy, zwłaszcza znaków i symboli jej pamięci zbiorowej i tożsamości. Nie zabijając ludzi, niszczymy zatem grupę jako odrębny byt społeczny. Etnobójstwo stanowi tradycyjną formę zemsty zbiorowej”. Do końca XX wieku większość konfliktów w WKS rozwiązywano bez użycia przemocy na skalę masową, ograniczając się do – scharakteryzowanej przez Nijakowskiego – eliminacji mniejszości z przestrzeni publicznej bez dążenia do ich fizycznej anihilacji.

■ Rozpad państwa i wojny domowe

Rok 1999 stanowi ponurą cezurę w dziejach WKS. Doszło wtedy do tzw. bożonarodzeniowego zamachu stanu (*Le putsch de Noël*) – pierwszego przewrotu w dziejach kraju. Władzę utracił Bédié, przejął ją Narodowy Komitet Ocalenia Publicznego (Comité National de Salut Publique) popierany przez Roberta Guéi i Alassane’a Ouattarę. Opozycja szybko się podzieliła. Dyskurs polityczny został zdominowany przez spór o granice obywatelstwa, zakres biernego i czynnego prawa wyborczego (Bathily 2003: 93–95). Jak pisał Craig Calhoun (2007: 163): „Centralnym motywem antykolonialnego nacjonalizmu jest tworzenie obywatelstwa – (...) [które należy rozpatrywać w kontekście projektu] stworzenia «nowego człowieka» łączącego cechy zachodniego indywidualizmu z wyraźnie miejscowymi treściami kulturalnymi”. Podobnie twierdził Anthony D. Smith (2009: 202), akcentując niemożność wygenerowania w realiach postkolonialnych świadomości obywatelskiej *ad hoc*: „Solidarność obywatelska wymaga wspólnej «religii świeckiej» uformowanej z podzielanych mitów, wspomnień i symboli i przekazywanej w zstandaryzowanym języku przez instytucje edukacyjne”.

Nowa interpretacja politycznej legitymizacji była ściśle związana ze wzrastającym poziomem powszechnego udziału w dyskursie publicznym i działaniach politycznych (Calhoun 2007: 110). Wybory przeprowadzono w 2000 roku, w trakcie których wybuchły krwawe starcia między zwolennikami Guéi, Gbagbo i wykluczonego z walki o urząd prezydenta Ouattary. Regularna wojna rozpętała się na początku 2002 roku. 19 września 2002 roku w walkach w Abidżanie zginął Guéi. Ouattara uciekł do Francji. Kontrolę nad stolicą przejął Gbagbo. Bastionem zwolenników Ouattary stało się położone na północ miasto Bouaké. Społeczeństwo iworyjskie, rozpoczynając etap wojen domowych, dało w ten okrutny sposób wyraz uporczywego dążenia do nowoczesności rozumianej na sposób europejski. Racjonalność tego projektu – jak twierdzi Zygmunt Bauman (1992) – objawiała się usuwaniem

ciał obcych, nieprzystających do wzorca państwa homogenicznego etnicznie. Wojna domowa wyostrzyła i dokonała polityzacji różnic kulturowych, kształtując zintegrowane *ethnosy* (Badmus 2009).

WKS przez kolejną dekadę funkcjonowało jako dwa subpaństwa: północ (w dużym uproszczeniu: mużułmańskie ludy sawanny) popierała Ouattarę, południe zaś (chrześcijanie żyjący w strefie lasów) trzymało stronę Gbagbo (McGovern 2011: 41–47). Wybory przeprowadzone w 2010 roku nie rozwiązały kryzysu – obaj liderzy uznali swoje własne zwycięstwo, zarzucając stronie przeciwnej malwersacje wyborcze (Banégas 2011). Jak komentował Wojciech Jagielski (2011), „Gbagbo (...), szermując antyfrancuską i antyzachodnią retoryką i strojąc się w piórka obrońcy niepodległości przed zakusami imperialistów z Zachodu, (...) twierdził, że Francja w WKS, jak Stany Zjednoczone w Afganistanie i Iraku, wykorzystuje ONZ do własnych, politycznych i gospodarczych celów”. W innym felietonie dziennikarz stwierdził: „Obie części łączyły się tylko wtedy, gdy mecze rozgrywała narodowa drużyna piłkarska, a wyczyny Didiera Drogby i braci Touré stawały się ważniejsze niż spory polityczne” (Jagielski 2010)¹⁴.

W początkowej fazie konfliktu dyskurs nacjonalistyczny został zawłaszczony przez zwolenników Gbagbo. „Mowa nienawiści” stała się główną kontrnarracją wobec Ouattary, stopniowo rezygnującego z posługiwania się retoryką narodową (Akindès 2004: 6). Szowinistyczna ideologia Gbagbo wymierzona była nie tylko w ludy północy. Stronnicy Frontu Ludowego, nazywając siebie „patriotami”, krytykowali obecność Europejczyków w WKS: ich aktywność gospodarczą oraz udział w misji stabilizacyjnej ONZ. Nacjonalizm zyskiwał znamiona antyzachodnie (Koulibaly 2001).

W 2011 roku szala zwycięstwa zaczęła się przechylać na stronę zwolenników Ouattary. Rosła liczba ofiar wojny domowej. Organizacje humanitarne alarmowały o czystkach etnicznych, do jakich dochodziło w WKS. W Duékoué między 27 a 29 marca 2011 roku „nieznani sprawcy” wymordowali blisko 1000 osób – o sprawstwo masakry oskarżały siebie obie strony konfliktu. Wydarzenia te zogniskowały na WKS uwagę całego świata, na chwilę odciągając ją od Arabskiej Wiosny przetaczającej się przez kraje Afryki Północnej. Obawiano się powtórki wydarzeń z Rwandy, a zarazem dalszego podwyższenia cen, a może nawet i załamania na rynku kakao. Na czystki, jak na wspomnianą masakrę w Duékoué, warto spojrzeć szerzej. Według Philippa Thera

¹⁴ Należy zwrócić uwagę na trwałość paraleli między walką sportową a działaniami wojennymi, percepcję kibicowania jako manifestowania przynależności narodowej, a także zrytualizowanego odtwarzania wojny – zastępczego źródła gwałtownej podniety (Kilias 2004: 253–269; Popławski, Kalisz 2014).

(2012: 15) nadrzędnym celem czystek etnicznych nigdy nie jest wymordowanie danej grupy, lecz usunięcie jej z określonej przestrzeni. Przestrzeń tę rozumieć można zarówno w sensie dosłownym, jako obszar geograficzny, jak i jako pewną niszę ekonomiczną (kontrolę eksportu kakao) bądź pozycję polityczną (stanowisko prezydenta). Gbagbo, walcząc o władzę, walczył o odebranie przestrzeni polityczno-ekonomicznej i kontroli nad dobrami narodowymi, zawłaszczonymi przez „baronów kakao” – skorumpowanych oligarchów z Partii Demokratycznej, związanych z instytucjami takimi jak Fundusz Stabilizacji i Wspierania Cen Produkcji Rolnej (Caisse de Stabilisation et de Soutien des Prix des Produits Agricoles) oraz Krajowe Stowarzyszenie Producentów Kawy i Kakao w Wybrzeżu Kości Słoniowej (Association Nationale des Producteurs de Café-Cacao de Côte d’Ivoire), a także z firmami francuskimi (Piccolino 2012)¹⁵.

Na przełomie marca i kwietnia 2011 roku oddziały Ouattary, wspierane przez kontyngent francuski, zajęły Abidżan. Gbagbo został schwytyany. Obecnie trwa jego proces w Hadze (Sadat 2013: 366–368). Wydarzenie to można uznać za symboliczny koniec II wojny iworyjskiej. Śmierć w niej poniosło blisko 20 tys. ludzi, a prawie 2 mln zostały zmuszone do migracji (Charbonneau 2014).

■ Pojednanie narodowe

Skutki społeczno-ekonomiczne wojny domowej są nadal odczuwalne. W mediach regularnie pojawiają się doniesienia o spiskach i zamachach planowanych przez „zdrajców narodu” – zwolenników Gbagbo. Kwestia pojednania stanowi główne hasło w debatach iworyjskich polityków. We wcielanie w życie założeń sprawiedliwości transformacyjnej (*justice transitionnelle*) zaangażowały się także organizacje pozarządowe, a nawet środowiska artystyczne (Schumann 2012). W dyskusje te nieśmiało włącza się grono akademickie z Uniwersytetu im. Félix’a Houphouëta-Boigny – dawnego Uniwersytetu w Cocody (nazwę zmieniono w sierpniu 2012 roku, między innymi aby zmienić postrzeganie instytucji, która przez dekadę była kojarzona ze środowiskiem radykalnych nacjonalistów i współtwórców CURDIPHE). W czerwcu 2011 roku powołano, wzorowaną na południowoafrykańskiej Komisji Prawdy

¹⁵ W WKS przez dziesięciolecia pozycję swą umacniały takie firmy, jak: Bolloré, Bouygues, Total, France Telecom, Groupe Compagnie Française de l’Afrique de l’Ouest de Côte d’Ivoire, banki Société Générale, BNP-Paribas, AXA. Rozwinięcie gospodarki kauczukowej w WKS po klęsce Francji w I wojnie indochińskiej (1946–1954) przyciągnęło do Afryki Zachodniej także koncern Michelin.

i Pojednania, Komisję Dialogu, Prawdy i Pojednania (Commission Dialogue, Vérité et Réconciliation; CDVR) mającą zbadać akty przemocy i łamania praw człowieka w okresie wojny domowej (Piccolino 2014). Należy mieć nadzieję, że inicjatywy te pozwolą na redefinicję pojęcia narodu iworyjskiego, połączenie go z wizją społeczeństwa obywatelskiego – wolnego od ksenofobii i trybalizmów, niwelującego „przepaść między ideałem obywatelskiego modelu narodu powstałym na Zachodzie a realnością «państw bez narodów»” (Smith 2009: 214) na globalnym Południu.

LITERATURA PRZYWOŁYWANA

- Akindès Francis (2004), *The Roots of the Military-Political Crises in Côte d'Ivoire*, Uppsala: The Nordic Africa Institute.
- Amondji Marcel (1986), *Côte d'Ivoire: le P.D.C.I. et la vie politique de 1944 à 1985*, Paris: Harmattan.
- Anderson Benedict (1997), *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. Stefan Amsterdamski, Kraków: Znak.
- Babo Alfred (2013), *The Crisis of Public Policies in Côte d'Ivoire: Land Law and the Nationality Trap in Tabou's Rural Communities*, „Journal of the International African Institute”, t. 83, nr 1, s. 100–119.
- Badmus Isiaka Alani (2009), *Even the Stones are Burning: Explaining the Ethnic Dimensions of the Civil War in Côte d'Ivoire*, „Journal of Sociological Science”, t. 18, nr 1, s. 45–57.
- Bah Abu Bakarr (2010), *Democracy and Civil War: Citizenship and Peacemaking in Côte d'Ivoire*, „African Affairs”, nr 109 (437), s. 597–615.
- Banégas Richard (2006), *Côte d'Ivoire: Patriotism, Ethnonationalism and Other African Modes of Self-writing*, „African Affairs”, nr 105 (241), s. 535–552.
- Banégas Richard (2011), *Post-Election Crisis in Côte d'Ivoire: The „Gbonhi” War*, „African Affairs”, nr 110 (440), s. 457–468.
- Bathily Abdoulaye (2003), *La crise ivoirienne: elements pour situer ses origines es ses dimensions sous-regionales*, „Democracy & Development”, t. 3, nr 2, s. 93–99.
- Baulin Jacques (2000), *La succession d'Houphouët-Boigny: les débuts de Konan Bédié*, Paris: Karthala.
- Bauman Zygmunt (1992), *Nowoczesność i zagłada*, tłum. Franciszek Jaszuński, Warszawa: Fundacja Kulturalna Masada.
- Billig Michael (2008), *Banalny nacjonalizm*, tłum. Maciek Sekerdej, Kraków: Znak.
- Boone Catherine (1995), *The Social Origins of Ivoirian Exceptionalism: Rural Society and State Formation*, „Comparative Politics”, t. 27, nr 4, s. 445–463.
- Calhoun Craig (2007), *Nacjonalizm*, tłum. Bohdan Piasecki, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Chappell David A. (1989), *The Nation as Frontier: Ethnicity and Clientelism in Ivorian History*, „The International Journal of African Historical Studies”, t. 22, nr 4, s. 671–696.

- Charbonneau Bruno (2014), *The imperial legacy of international peacebuilding: the case of Francophone Africa*, „Review of International Studies”, t. 40, nr 3, s. 607–630.
- Chauveau Jean-Pierre, Bobo Samuel Koffi (2003), *La situation de guerre dans l'arène villageoise. Un exemple dans le centre-ouest ivoirien*, „Politique Africaine”, nr 89, s. 12–33.
- Chauveau Jean-Pierre, Colin Jean-Philippe (2010), *Customary Transfers and Land Sales in Côte d'Ivoire: Revisiting the Embeddedness Issue*, „Africa. Journal of the International African Institute”, t. 80, nr 1, s. 81–103.
- Cutolo Armando (2010), *Modernity, Autochthony and the Ivorian Nation: the End of a Century in Côte d'Ivoire*, „Journal of the International African Institute”, t. 80, nr 4, s. 527–552.
- Czernichowski Konrad, Kopiński Dominik, Polus Andrzej (2012), *Kłątwa surowcowa w Afryce? Przypadek Zambii i Botswany*, Warszawa: CeDeWu.
- Dembélé Ousmane (2002), *La construction économique et politique de la catégorie „étranger” en Côte d'Ivoire*, w: Marc Le Pape, Claudine Vidal (red.), *Côte d'Ivoire. L'année terrible 1999-2000*, Paris: Karthala, s. 123–171.
- Diarra Samba (1997), *Les faux complots d'Houphouët-Boigny. Fracture dans le destin d'une nation*, Paris: Karthala.
- Dozon Jean-Pierre (2009), *La Côte d'Ivoire entre démocratie, nationalisme et ethnonationalisme*, „Politique Africaine”, nr 78, s. 45–63.
- Ellenbogen Alice (2002), *La succession d'Houphouët-Boigny: entre tribalisme et démocratie*, Paris: Harmattan.
- Eriksen Thomas H. (2013), *Etniczność i nacjonalizm. Ujęcie antropologiczne*, tłum. Barbara Gutowska-Nowak, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gellner Ernest (1991), *Narody i nacjonalizm*, tłum. Teresa Hołówska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Genova James E. (2004), *Colonial Ambivalence, Cultural Authenticity, and the Limitations of Mimicry in French-Ruled West Africa, 1914-1956*, New York: Peter Lang.
- Hailey Malcolm (1937), *Nationalism in Africa*, „Journal of the Royal African Society”, nr 36 (143), s. 134–149.
- Hecht Robert M. (1983), *The Ivory Coast Economic Miracle. What Benefits for Peasant Farmers?*, „The Journal of Modern African Studies”, t. 21, nr 1, s. 25–30.
- Hechter Michael (2000), *Containing Nationalism*, New York: Oxford University Press.
- Hobsbawm Eric J. (2010), *Narody i nacjonalizm po 1780 roku. Program, mit, rzeczywistość*, tłum. Jakub Maciejczyk, Marcin Starnawski, Warszawa: Difin.
- Jagielski Wojciech (2010), *Kakao zgubiło Wybrzeże Kości Słoniowej*, „Gazeta Wyborcza”, nr 256, s. 12.
- Jagielski Wojciech (2011), *Wybrzeże bez uzurpatora*, „Gazeta Wyborcza”, nr 85, s. 9.
- Keese Alexander (2008), *Bâtir une nouvelle image de l'Afrique: les „États dissidents” et l'émergence du néocolonialisme français au lendemain de la décolonisation*, „Cahiers d'Études Africaines”, nr 48 (191), s. 513–530.
- Kilias Jarosław (2004), *Wspólnota abstrakcyjna. Zarys socjologii narodu*, Warszawa: Wydawnictwo IFIS PAN.
- Komorowski Zygmunt (1966), *Wieś, miasto i oświata w procesie formowania się nowego społeczeństwa na Wybrzeżu Kości Słoniowej*, Warszawa: PWN.
- Konstytucje państw afrykańskich* (1965), oprac. Ludwik Gelberg, t. 2, Warszawa: PWN.

- Koulibaly Mamadou (2001), *La guerre de la France contre la Côte d'Ivoire*, Paris: Harmattan.
- Marshall-Fratani Ruth (2006), *The War of „Who Is Who”: Autochthony, Nationalism, and Citizenship in the Ivoirian Crisis*, „African Studies Review”, t. 49, nr 2, s. 9–43.
- Martin Guy (1995), *Continuity and Change in Franco-African Relations*, „The Journal of Modern African Studies”, t. 33, nr 1, s. 1–20.
- McGovern Mike (2011), *Making War in Côte d'Ivoire*, Chicago: University of Chicago Press.
- Moffat James E. (1928), *Nationalism and Economic Theory*, „Journal of Political Economy”, t. 36, nr 4, s. 417–446.
- Nazwy państw świata, ich stolic i mieszkańców* (2003), Warszawa: Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski przy Głównym Geodecie Kraju, Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- Ndiaye Bara (2009), *Konflikt na Wybrzeżu Kości Słoniowej. Uwarunkowania historyczne*, w: Degefe K. Gemechu (red.), *Współczesne konflikty międzynarodowe i etniczne*, Olsztyn: Olsztyńska Szkoła Wyższa, s. 118–133.
- Ndiaye Bara (2011), *Współczesna Afryka Subsaharyjska. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn: Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Nijakowski Lech (2013), *Rozkosz zemsty. Socjologia historyczna mobilizacji ludobójczej*, Warszawa: Scholar.
- Piccolino Giulia (2012), *David Against Goliath in Côte D'ivoire? Laurent Gbagbo's War Against Global Governance*, „African Affairs”, nr 44 (111), s. 1–23.
- Piccolino Giulia (2014), *Ultranationalism, democracy and the law: insights from Côte d'Ivoire*, „The Journal of Modern African Studies”, t. 52, nr 1, s. 45–68.
- Popławski Błażej (2013a), *Bogactwo różnorodności. Profil społeczno-demograficzny Wybrzeża Kości Słoniowej*, w: Błażej Popławski, Katarzyna Szeniawska, *Gorzka czekolada. Społeczne aspekty uprawy kakao w Wybrzeżu Kości Słoniowej w kontekście zasad międzynarodowego handlu i konsumpcji*, Warszawa: Polska Akcja Humanitarna, s. 13–32.
- Popławski Błażej (2013b), *Słodkie uzależnienie. Struktura handlu i trendy w konsumpcji czekolady*, w: Błażej Popławski, Katarzyna Szeniawska, *Gorzka czekolada. Społeczne aspekty uprawy kakao w Wybrzeżu Kości Słoniowej w kontekście zasad międzynarodowego handlu i konsumpcji*, Warszawa: Polska Akcja Humanitarna, s. 305–363.
- Popławski Błażej, Kalisz Łukasz (2014), *Futbol na Czarnym Lądzie*, „Kultura Liberalna”, nr 283.
- Sadat Leila N. (2013), *Crimes Against Humanity in the Modern Age*, „The American Journal of International Law”, t. 107, nr 2, s. 344–377.
- Schumann Anne (2012), *A Generation of Orphans: The Socio-Economic Crisis in Côte d'Ivoire as Seen Through Popular Music*, „Journal of the International African Institute”, t. 82, nr 4, s. 535–555.
- Siriex Paul-Henri (1975), *Houphouët-Boigny: L'homme de la paix*, Paris: Seghers.
- Siriex Paul-Henri (1986), *Houphouët Boigny, ou la sagesse africaine*, Paris: Éditions Nathan.

- Smith Anthony D. (2009), *Etniczne źródła narodów*, tłum. Małgorzata Głowacka-Grajper, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ther Philipp (2012), *Ciemna strona państw narodowych. Czystki etniczne w nowoczesnej Europie*, tłum. Tomasz Gabiś, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Toungara Jeanne M. (1990), *The Apotheosis of Côte d'Ivoire's Nana Houphouët-Boigny*, „The Journal of Modern African Studies”, t. 28, nr 1, s. 23–54.
- Vorbrich Ryszard (2012), *Plemienna i postplemienna Afryka. Koncepcje i postaci wspólnoty w dawnej i współczesnej Afryce*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Wallerstein Immanuel (1964), *The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast*, Paris: Mouton.

Błażej Popławski

IVORIAN NATIONALISM

The purpose of the article is to characterize the Ivorian nationalism. In the introduction the mechanisms of the creation of the African nation in the post-colonial era and the European perception of this process are shown. Next, the birth of nationalist ideology in Ivory Coast and the role of the “father of the nation” – Félix Houphouët-Boigny – are characterized. Then, the article focuses on the meaning of the national goods among which cocoa should be recognized. Mismanagement on the cocoa economy was one of the most significant reasons of redefining the national identity (Ivoryity), the outbreak of the civil war and the decaying of the state. Finally, the essay presents the attempts of implementation of the transitional justice and ongoing national reconciliation in Ivory Coast.

Słowa kluczowe: nacjonalizm, naród iworyjski, iworyjskość, wojna domowa, państwo upadłe, Félix Houphouët-Boigny, Wybrzeże Kości Słoniowej, Afryka.

Key words: nationalism, Ivorian nation, ivoryity, civil war, collapsed state, Félix Houphouët-Boigny, Ivory Coast, Africa.